

Чорно-біла епоха Просвітництва

АНТОН ГЕРАСИМЕНКО

12 ЛЮТОГО 2020

Скільки відносного в людському сприйнятті? Начебто дивне запитання, бо ж складно вважати своє сприйняття відносним. Холодне є холодним, солодке – солодким, а червоне – червоним. Так – і не так. Людину від тварини відрізняє, окрім багатьох речей, те, що вона отримала від Бога дар розуму. А завдяки розуму – спроможність не лише сприймати, а й керувати своїм сприйняттям, змінюючи його; вони ж, трансформуючись, і саме по-іншому впливатиме на людину. Один із найяскравіших прикладів цього – зміни, яких за останнє тисячоліття зазнало в Європі сприйняття кольору, і їхній зв'язок із розвитком філософської думки й технологій.

Сторінка з «Книги крові» з бібліотеки Івліна Во, XIX століття

Мішель Пастуро, медієвіст і спеціаліст із історії кольору, докладно пише про особливості сприйняття кольору в середні віки. Воно доволі виразно, хоч і не в усьому, відрізнялося від нашого. Символіка кольорів ґрунтувалася на традиції й інтерпретації біблійних текстів, а ще залежала від складнощів видобування того чи іншого барвника. Кожен «чистий» колір сприймали як самостійний, окремий витвір Творця світу – і ніхто не думав, приміром, про те, аби змішуванням отримати з синього й жовтого зелений. Середньовічний світ насичений барвами: у кольорах гербів закодована інформація, насиченість відтінку вбрання говорить про суспільний статус, Церква закодує кольорами літургію та ієрархію, величні готичні собори світяться калейдоскопами вітражів й розфарбованих тоді фасадів і скульптур, рукописні книги повняться різнобарвним декором.

Але в XVI–XVII століттях кілька речей докорінно змінили цей лад, і старий світ кольору відступив перед холодною, чорно-білою логікою модерну.

І просвітництво, і тимчасова смерть кольорового світу в певному сенсі почалися 1436 року, коли Йоган Гутенберґ сконструював ефективний друкарський станок. Цей винахід швидко

поширився Європою і зробив книжки, по-перше, дешевими, а по-друге, чорно-білими. Традиція має інерцію, тому першодрукарі зберігали ілюстрації – тепер це були гравюри, відтиснені на папері з вирізьблених дерев'яних або металевих зразків – але їх скоро припинили розфарбовувати: на оздоблення дедалі більших накладів книжок просто не було часу. Інформація, яку передавав колір зображень, отже, поступово зникла, коли на місце рукописних книжок прийшли друковані.

Колір, звісно, зберіг позиції в живописі та архітектурі, але ілюстрація до книги чи памфлету – тобто листівки, цього прадіда газети – концентрувала увагу читача на сухому факті зображеної події. Цілий шар інформації, яку раніше передавали через залучення асоціативної й емоційної пам'яті, через покликання на культурний контекст спільноти, поступово випав із життя континенту. Старих гербів, на яких часто вистачало одного-двох кольорів та – навіть не обов'язково – однієї фігури, поменшало; тепер на них (часто навіть усупереч смаку, про що потім бідкатимуться деякі історики-геральдисти) намагаються вмістити якнайбільше фігур, які переказуватимуть максимум інформації про власників. Кальвіністи й пуритани практикують іконоклазм, обґрунтовуючи його тим, що зображення відволікають від молитви. Так народжується візуальний модерн.

Поруч із ним – модерн інтелектуальний. Приблизно 1672 року Ісаак Ньютон експериментально відкриває дисперсію: пропустивши промінь крізь призму, він доводить, що всі кольори насправді містяться в простому безбарвному світлі. Це відкриття остаточно «розчакловує» ставлення до кольору, завершуючи процес, який розпочали відкриття в хімії та зникнення середньовічних уявлень про небажаність змішування кольорів. Ньютонова «Оптика», у якій він не тільки пояснює явище дисперсії світла, а й заторкує цілу низку світоглядних питань, справляє надзвичайне враження на мислителів (особливо захоплювався деїст Вольтер); вузьке коло освічених людей підносить математику, геометрію, фізику вище за етику чи теологію. У XVIII столітті атеїзм уже не шокує, особливо в протестантських країнах, де діють закони про рівність віросповідання й людям легше адаптуватися до думки, що вільний вибір вірування означає й вільний вибір невірування. Серед мислителів того часу популярний деїзм – переконання, що Бог, який створив світ, ніби годинникар, не втручається більше в роботу цього механізму.

**Вікторіанська етика доходить до абсурду, проголошуючи
саму фантазію шкідливою для розвитку дітей – усе
ірраціональне й чуттєве мусить поступитися чорно-білій
логіці.**

Образ світу як ідеального механізму, де все мусить знайти раціональне пояснення, де все мусить бути пізнане, упорядковане й поставлене на службу людині, де не може лишитися жодної таємниці, стає основою просвітницького світогляду. Тогочасне мистецтво цілковито відповідає філософській думці: середньовічні родові маєтки, що часто склалися з кількох споруд і безлічі прибудов, тепер не в моді – аристократія відкидає тяглість традиції й наввипередки будує палаци нового типу, симетричні й однакові, і висаджує велетенські парки, так само симетричні, з ідеально рівними стежками й геометрично досконалими галявинами та ставками. Ілюстрації в книжках часто розцятковані літерами з легендою, яка пояснює, що де зображене: а – це Юлій Цезар, б – Брут, с – кинджал. Звісно, вони чорно-білі: важливий факт, подія, а не колір чиєїсь тоги.

Це час, коли виникають знайомі нам речі: газета й енциклопедія. Енциклопедії, звісно, існували ще від античності, але зі зрозумілих причин не були масовими. 1751 року виходить перший том «Encyclopedie» Дені Дідро; 1768 – перший том «Encyclopaedia Brtiannica». Щотижневі газети друкують уже від XVII століття, а в XVIII з'являються щоденні видання.

До Ніцше іще багато часу, але просвітницькі уявлення вже передбачають появу вчення про надлюдину. Ідеальний герой епохи – господар своїх емоцій; він керується розумом, завдяки якому лагідно приборкує й дисциплінує, як йому здається, дикий, хаотичний, емоційний світ релігійних сентиментів, селянських забобон і примітивних чужинських культур. Його логіка – його етика: вона бінарна, монохромна і якнайкраще виражена в числах. Тому найсправедливішою з політичних систем він вважає ліберальну демократію, ґрунтовану передовсім на числах – переважає не найрозсудливіша думка, а найчисленніше підтримана; утім, для переконаного раціоналіста це одне й те саме, бо він щиро певен, що людиною керує чистий розум: достатньо зняти з неї ірраціональні обмеження минулого, закарбовані в інституціях, релігіях, традиціях, і вона одразу стане здатною на принципово краще буття.

XIX століття тільки підсилює цей світогляд. Індустріальна революція означає дедалі менше візуального різномайття; якщо жінки ще носять барвисте вбрання, то чоловіки поступово одягаються в монохромну палітру чорного, сірого й іноді коричневого – на цих кольорах довше не видно бруду, а отже, вони практичніші. Вікторіанська етика доходить до абсурду, проголошуючи саму фантазію шкідливою для розвитку дітей – усе ірраціональне й чуттєве мусить поступитися чорно-білій логіці. Монохромне, ультрараціональне сприйняття інформації домінує в культурі глобального Заходу. Ми не замислюємося про це, але кольорова фотографія була винайдена практично одразу після чорно-білої, у середині XIX століття! Уже в пізніх 1890-х роках кольорові світлини могли доволі точно й виразно передавати барви, але залишалися справою лічених аматорів – наприклад, російського хіміка й фотографа Сергія Прокудіна-Горського. У газетах, літературі, у молодому кінематографі закріпилася чорно-біла

традиція, що стала характерною рисою візуального модерну, принаймні в ужитковій сфері.

Знадобився не менш ніж кінець епохи – історичної, філософської, політичної – щоб розпочався ренесанс кольору. Культурні й соціальні зміни у повоєнній Європі й Америці означали кінець модерну – і початок постмодерну. Нова парадигма потребувала нових виражальних засобів, якими, зокрема, стали яскраві журнали, комікси, кольорове кіно й телебачення. Маятник, який раціоналізм відвів у один бік, хитнувся в інший – і колір знову увірвався в зголодніле до сенсорики суспільство, переповнивши світ вибухом почуттів, інстинктів, емоцій, харчових барвників і фарб для волосся, гучно та скандально проголошуючи свободу для всього одразу – і для кольору теж.

АНТОН ГЕРАСИМЕНКО

12 ЛЮТОГО 2020